

Az elért eredmények rövid ismertetése

A Magyar Generatív Történeti Szintaxis 2 című OTKA-projektum során folytattuk az előző magyar nyelvtörténeti OTKA-projektumunkban megkezdett adatbázis-építést. Az adatbázis 47 digitalizált, kereshető kódexe közül 13-at normalizáltunk, és hatot morfológiailag is elemeztünk. Elkészült öt ó- és középmagyar korból származó Biblia-fordítás digitalizálása és normalizálása is. Ehhez kifejlesztettünk egy gépi előnormalizáló eszközt, amely nagyban segíti a normalizálást, bár a kézi ellenőrzést nem teszi nélkülözhetővé. Az elkészült szövegek a <http://omagyarkorpusz.nytud.hu> weboldalon érhetőek el. A nyelvtörténeti kutatásokat megkönnyítő fontos fejlesztésünk a Párhuzamos Bibliaolvasó (<http://parallelbible.nytud.hu>). Ez jelenleg két ómagyar, hat középmagyar, négy modern magyar, egy régi angol és egy régi finn bibliafordítást tartalmaz mondatonként párhuzamosítva. Hét régi Biblia-fordítás esetében mind a betűhű, mind a normalizált szöveget közli. A Párhuzamos Bibliaolvasó fájljai szabadon elérhetőek a <https://github.com/dlt-rilmta/parallelbible> repozitóriumban.

Az ó- és középmagyar szövegek morfológiai elemzésére kifejlesztettünk egy morfológiai elemzőt. Ez eredetileg a mai magyar nyelvre készült, de a lexikonját és a szabályait is kibővítettük régi szavakkal és nyelvi jelenségekkel. A PurePos statisztikai alapú morfológiai egyértelműsítőt használtuk arra, hogy a morfológiai elemző által kiadott számos lehetséges elemzés közül kiválasszuk a legvalószínűbbet. A kimeneti fájlok kézi ellenőrzésre szorulnak, ezért jelen formájukban nem kerültek be a keresőbe.

Legarchaikusabb nyelvjárásunkat, a csángót is potenciális forrásnak tekintjük a középmagyar tanulmányozásához. 2013-ban kétnapos műhelykonferenciát szerveztünk a csángó mondatban archaikus vonásainak tisztázására déli csángó beszélők részvételével. 2015-ben elvégeztük a videóra felvett anyag átírását; a szöveg szabadon hozzáférhetővé vált (http://www.nytud.hu/oszt/elmnyelv/mgtsz_csango.html).

A fenti adatbázisokra támaszkodva magyar, valamint tágabb uráli történeti mondatnapi kutatásokat végeztünk. Olyan empirikus vizsgálatokra törekedtünk, melyekből általánosítható tanulságok is levonhatók; melyek a magyar és uráli nyelvtörténeti kérdéseket elméleti keretbe helyezik, és melyek felhasználhatók az elméleti keret alátámasztására, módosítására vagy cáfolatára.

Hozzászóltunk ahhoz a régóta napirenden levő kérdéshez, hogy lehetséges-e szintaktikai rekonstrukció, például megállapítható-e a nyelvemlékes kor előtti magyar, valamint az ugor és uráli alapnyelvi mondat szerkezet. Megmutattuk, hogy a nyelvi kövületek (pl. a magyarban az 1. és 2. személyű tárgy hiányzó esetragja és az 1. és 2. személyű tárggyal való igei egyeztetés hiánya) lehetséges alapjai a mondatnapi rekonstrukciónak. Az ősmagyar, valamint az ugor alapnyelv tárgyjelölését rekonstruálva arra a következtetésre jutottunk, hogy az ugor alapnyelvben – és nagy valószínűséggel az uráli alapnyelvben is – a tárgy akkor váltott ki igei egyeztetést (tárgyas ragozást) és akkor kapott tárgyragot, ha topik szerepet töltött be. A tárgy topik szerepét egy inverz topikális megszorítás korlátozta (a topikális tárgy nem lehetett magasabb személyű mint a topikális alany).

A grammatika több területén is folytattuk az ómagyarban még meglévő ugor-kori sajátosságok elemzését, azaz, tovább szűkítettük azt az időbeli és tipológiai távolságot, mely a magyart ugor testvéryelveitől elválasztja. Kimutattuk az ugor és általában az uráli nyelvekre jellemző, birtokos személyraggal való determinálás továbbélését az ómagyarban. Bebizonyítottuk, hogy az *-ik* kiemelőjel és sorszámnevképző az ómagyarban még determináló szerepű birtokos személyragként funkcionált, és végigkísértük a személyragból képzővé váláshoz vezető grammatikalizációs folyamat lépéseit. Hasonló utat járt be a *-ja/je* toldalék, melynek során partitívusi elemmé (*a nagyja, java*) és affektív demonstratív elemmé (*a zsugorija, a hülyéje*) grammatikalizálódott.

Kutattuk, és egyelőre nyitott kérdésként tartjuk számon, hogy az ugor és egyéb uráli (pl. udmurt) evidenciális igei paradigmák és az ómagyar összetett igeidők közötti formai hasonlóságnak lehet-e szemantikai alapja; keletkezettek-e a perfekt igeidők a nem-szemtanúsági paradigmák átértelmezésével.

Megmutattuk, hogy az ómagyarban a *-nia/nie* végű, nem E/3 alanyú infinitívuszokban a *-nia/nie* két morfémmára bontható: *ni+a/e*, ahol az *-a/e* default-értékű E/3 személyrag. Párhuzamot vontunk a kérdéses infinitívuszok és a nemzetközi szakirodalomból ismert, például a bantu nyelvekben található ún. anti-egyezés között (ahol az ige bizonyos feltételek mellett E/3 személyrag van akkor is, amikor az alany nem E/3).

Vizsgáltuk, hogyan alakult ki a közép-magyar korra a beágyazott eldöntendő kérdések ma is használatos szerkezete; hogyan került be a nyelvbe a beágyazás és a mondatmodalitás egyidejű jelölését lehetővé tevő CP réteg, majd hogyan vált ketté e funkció, hogyan váltotta fel a *ha* kérdő mondatbevezetőt a *hogy* és az *-e* partikula kombinációja. Kutattuk a vonatkozó mellékmondatok ómagyar kori változásainak általános és egyedi vonásait; megmutattuk, hogy az ómagyarban is megfigyelhető a vonatkozó névmások kialakulásának folyamatában gyakori ciklikusság.

Történeti szemantikai vizsgálatokat is végeztünk, elsősorban a kvantorokkal kapcsolatban. Az ómagyar kor kvantorainak szemantikai vizsgálata keretében bebizonyítottuk, hogy a *-nként/-nkéd* képző olvasatainak teljes spektruma egységesen kezelhető, ha a képzőt bijektív leképezésként és nem hagyományos kvantorként kezeljük. Kimutattuk, hogy a kvantorok ómagyar kori rendszerében a *minden* volt a prototipikus erős kvantor-determináns, míg a partikula+névmás összetételű kifejezések (például *valaki*, *akármilyen*, *sehol*) határozatlan leírásként értelmeződtek. Tanulmányoztuk a határozatlan névmások diverzifikálódását (a szabad választást kifejező, vonatkozó, negatív és egzisztenciális névmások elkülönülését), valamint az univerzális névmások és más disztributív elemek különböző változatainak megszilárdulását.

Kutattuk a mutató névmási módosító történetét, az ősmagyarból örökölt mutató névmás határozott névelővé való grammatikalizálódását és egyidejűleg új, versengő megerősített változatok megjelenését. Megmutattuk, hogy a nyelvtörténeti hipotézisek ellenőrzésében a korábbi korok írott dokumentumai mellett a jelenkor archaikus nyelvjárásaira is támaszkodhatunk. A határozott névelők kialakulását tárgyaló nyelvtörténeti irodalom a névelő fokozatos, szerkezetéről szerkezetre való térnyerését rekonstruálta. E folyamat közbülső stádiuma megfigyelhető a mai déli csángó szövegekben.

Vizsgáltuk, hogy a fejezőből fejkezdetűvé átstrukturálódó magyar grammatikában miért őrizte meg az igekező ugor kori ige előtti pozícióját a semleges mondatokban. Elemeztük az igemódosítók szórendjét a kései ómagyar és a korai közép-magyar kor Biblia-fordításaiban - különös tekintettel a Károli-biblia szövegére. Kitűnt, hogy szórendjük semleges mondatokban nem egységes: az igekezők szinte mindig a mai szórendben, azaz az ige előtt, jelennek meg, míg más igemódosítók nagyobb szórendi variációt mutatnak.

Vizsgáltuk a nyelvi változások terjedésének mikéntjét az igemódosító ige tartalmazó tagadott mondatok szórendjének példáján keresztül. Elemeztük, hogy hogyan alakult és mivel magyarázható az elmúlt nyolc évszázadban a tagadás kétféle szórendjének (*el nem megyek*, *nem megyek el*) megoszlása. Elemeztük az igemódosító, a tagadószó és a modális ige egymáshoz viszonyított pozíciójának változásait is. Kimutattuk, hogy a változás nem volt egyenes vonalú, és kutattuk, hogy mi teheti tartóssá két változat egymás mellett élését.

Megmutattuk, milyen grammatikalizációs folyamatokkal keletkeznek adpozíciók a magyarban, a névutók és határozóragok után az igekezőkre is alaposabban kiterjesztve a kutatást. A grammatikalizációs folyamatok alátámasztják a PP-k univerzálisnak tekintett szerkezetének helyességét. Elméleti kutatásainknak további fontos kérdésköre az adpozíciós (PP) csoport változása. Vizsgáltuk a morfológiailag komplex adpozíciót tartalmazó

kifejezéseket. Mint ismeretes, az ún. esetszerű adpozíciók és az obliquusi esetek birtokos kifejezésekből grammatikalizálódtak. További érvekkel támogattuk meg azt a korábbi megállapításunkat, hogy ezzel szemben az ún. esetosztó adpozíciók adjunkciós kifejezésekből jöttek létre. Vizsgáltuk továbbá a posztpozíciók prepozícióvá alakulását (pl. *át a hídon*). Javaslatunk szerint ez a ma is tartó folyamat az ómagyar és középmagyar korban végbement nagymérvű fejező --> fejeződetű változás egy kései utóhatása, ami megfelel a Biberauer et al (2014) által feltárt Final-over-Final Constraint megszorításnak. Két, ma is tartó grammatikalizációs folyamatos is elemeztünk. A 'számára', 'részére' típusúakat a beszélők ma is birtokos szerkezetként elemzik; ezeket elhelyeztük a tiszta birtokos -- > tiszta P grammatikalizációs skálán. Az újabban keletkezett igekötők között az 'agyon' típusúakat vizsgáltuk. Foglalkoztunk a főnévi fejek névutós és határozóragos bővítményeit módosítóvá alakító *-i* képző és *való* partikula kialakulásával és változó disztribúciójával.

Empirikus megfigyeléseinkből a nyelvi változások, így a grammatikalizáció általános sajátosságaira, valamint a grammatika különféle részrendszeire, például az esetelméletre vonatkozó elméleti következtetéseket vontunk le. Eredményeinket a közleménylistában felsorolt tanulmányokban (nemzetközi és magyar folyóiratcikkekben, illetve könyvfejezetekben) tettük közzé. A 2014-ben általunk rendezett 16. Diachronic Generative Syntax konferencia anyagából kötetet állítottunk össze az Oxford University Press számára, szerkesztői Egedi Barbara és Hegedűs Vera. Magyar nyelvű nyelvtörténeti tanulmánykötetet publikáltunk az Általános Nyelvészeti Tanulmányok 27. köteteként. A projektum munkatársainak közreműködésével készült A Károli Biblia nyelve c. tanulmánykötet, mely a Nyelvelmélet és dialektológia sorozat 4. darabjaként jelent meg.

A projektum tagjai számos nemzetközi és hazai konferencián tartottak előadást. Minden évben szerepeltünk a diakról mondattani kutatások legfontosabb nemzetközi fórumán, a DIGS (Diachronic Generative Syntax) konferencián, és több előadással szerepeltünk a kétévenkénti International Conference on Historical Linguistics programjaiban. Kapcsolatot építettünk ki az uráli nyelvek mondattanával korszerű elméleti keretben foglalkozó orosz, amerikai, német, finn és észti nyelvészekkel, és SOUL (Syntax of Uralic Languages) néven műhelykonferenciasorozatot indítottunk egymás munkájának megismerése és összehangolása céljából.